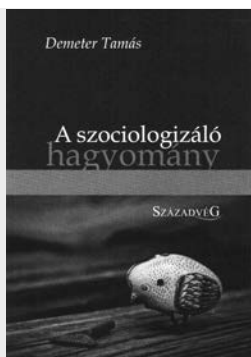

Mindegyik húsba vágó, mondhatni „politikus” téma. Ám ha felülünk a provokációnak, és nem vagyunk hajlandók továbbmenni a tilalomfánál, valójában meg sem akarjuk érteni azt, amivel szembekerülünk. Az már más kérdés, hogy sokszor maga Kertész is felül nemcsak az őt provokálóknak, hanem saját provokációinak is, és pusztán a ráosztott szerep szerint, meg nem értett, számkivetett íróként nyilvánul meg, mintegy bosszút állva az őt meg nem értőkön. Ez a messzire elsoport próféta vakfoltja.

Demeter Tamás

A szociologizáló hagyomány

A magyar filozófia főárama a XX. században

Századvég Kiadó
Budapest, 2011

Szalai Zsolt

SZOCIOLOGIZÁLÓ FILOZÓFIA: MÓDSZER ÉS/VAGY OLVASAT, HAGYOMÁNY ÉS/VAGY HABITUS

A magyar filozófiáról folyó diskurzus általában a receptivitást, az eredetiség hiányát, a csekély számú nemzetközileg is (el)ismert teljesítményt emeli ki bölcsletünk sajátos jellemzőjeként, ezzel pedig nem ritkán az e területen folyó kutatások értelmét, jelentőségét is megkérdőjelezi. Jól mutatja ezt az is, hogy a témában születő tanulmányok, monográfiák szinte mindegyike a magyar filozófiával való foglalkozás szükségességének bizonygatásával kezdődik. Kevés olyan bevezetést lehet olvasni, amelyben a filozófiatörténész nem érzi úgy, hogy szinte mentegetőznie kell tárgya miatt, nem gondolja, hogy meg kell győznie olvasóját vagy

éppen a szakmai közönséget arról, hogy ez is filozófia. Ugyanakkor öröndetes, hogy az utóbbi időben több olyan mű látott napvilágot, amely mellett, hogy feltárja a magyar filozófiai hagyomány egy-egy időszakát, sajátos gondolkodói irányokat, irányzatokat, toposzokat mutat ki egyes (akár korábban nem ismert vagy elfeledett) életművekben, és egyetemes eszmetörténeti kontextusban értékeli azokat.

Ráadásul az újabb publikációk kanonizációs kísérletekként is felfoghatók; jellemzően nem törnek kizárólagosságra, de elkülönülő tendenciák, értékszemponatok alapján értelmezik a magyar filozófiatörténetet. Az utóbbi bő egy évtizedben megjelent kézikönyvek, monográfiák közül ilyen például a szinte teljes áttekintést nyújtó, Hell Judit, Lendvai L. Ferenc és Percz László szerkesztette, kétkötetes *Magyar filozófia a XX. században*, Somos Róberttől a *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után* vagy Percz László *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”* című munkája.

Demeter Tamás *A szociologizáló hagyomány* című kötete szintén azal a céllal íródott, hogy felmutassa azokat a teljesítményeket, amelyek hatásuk és érdekességük okán a legkitüntetettebb figyelmet érdemlik a magyar filozófiai hagyományban. A kanonizáló törekvés azonban nem marad meg a magyar filozófia keretei között; Demeter nem is csak kortársi összevetésben, hanem a későbbi, akár jelenlegi diskurzusokkal összevetve elemzi az egyes filozófiai álláspontokat. Valójában az egyetemes filozófiatörténet részeként tekint az adott szerzőkre, ami persze nem feltétlenül elég, hogy elhárítsa a provincialitás vádját (mert önmagában az összevetéstől még nem lesz jelentősebb egy szerző), de legalább nem elszigetelten kezeli a magyar hagyományt.

E szemléletmód jól látható, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve az annak felbomlása utáni időszak hazai és osztrák filozófiáját összevetve megállapítja, hogy a korábban szintén periférikus osztrák filozófia a némettől inspirálva volt képes jelentős eredményeket felmutatni. Annak okát, hogy a 20. század elején mind színvonalasabbá és jelentősebbé váló osztrák filozófia miért nem gyakorolt számottevő hatást a magyarra, Nyíri Kristóf nyomán abban látja, hogy a magyar (és az osztrák) filozófia jellemzően a német felé orientálódott, és éppen ez a centrum-periféria viszony nem tette lehetővé, hogy a két periféria, az osztrák és a magyar egymásra figyeljen. Ugyanakkor a Monarchia időszakának politikai-társadalmi történései hatással voltak a magyar filozófiára.

Demeter Tamás a szociologizáló szemléletmódot a magyar filozófiatörténet eredeti, maradandó és valódi hatást kifejtő teljesítményének

tartja. Nem akarja valamilyen sajátos magyar filozófiai gondolkodási stílusnak beállítani, de a legérdekesebb, a figyelemre leginkább méltó teljesítményeket mindenképpen itt véli észrevenni. A magyar szellemi élet elméletellenességének toposzát részint elfogadva érvel a társadalmi-politikai problémák iránt érzékeny elméletalkotás kitüntetett jelentősége mellett. Úgy véli, bár a filozófiai gondolatok az irodalmi alkotásokban kimutathatóan jelen vannak, a „filozófiai problémák és belátások irodalmi recepciója nem is lehet helyettesítője a filozófiai vizsgálódásnak, mivel irodalom és filozófia – bár olykor összefonódnak – természetük szerint különböznek” (17). A hazai filozófiai tradíció, az intézményrendszer vagy éppen a fogalmiság, a módszerek hiánya miatt ritka a releváns gondolkodói teljesítmény; amennyiben vannak ilyenek, azok Demeter szerint éppen a társadalmi problémákra nyitott, a szociológiai nézőpontot képviselő hagyományhoz tartoznak. A magyar filozófia alapvető irányultsága tehát alapvetően szociológiai, „az elméleti reflexió elsődleges tárgyai itt a mindennapi gyakorlatot oly közlő érintő társadalmi-politikai problémák” (19).

A kötet írásai részben már korábban megjelent tanulmányok átdolgozása, összefűzése nyomán álltak össze egésszé, így az tanulmánykötetként és monográfiaként egyaránt olvasható. *A szociológizáló hagyomány* jól illeszkedik Demeter korábbi munkái, *Az eszmék tipográfiája* (2002) és a *Mentális fikcionalizmus* (2008) vizsgálódásaihoz is, azonban az elme- és a kommunikációfilozófia mellett a tudományfilozófia, a tudományszociológia, illetve az esztétika, művészetszociológia is helyet kap a könyvben. Lukács Györgytől Nyíri Kristófig vázolja föl azt az ívet, amely a kötet alcímének megfelelően kijelöli a 20. századi magyar filozófia főáramát.

Lukács György 1911-ben megjelent *A modern dráma fejlődésének története* című munkája kapcsán Nyírit idézve mondja, hogy ez a mű a kiindulópontja a történelemfilozófiai távlatú magyar kultúraszociológiának. Amellett érvel, hogy a drámakönyv egy szubsztantív történelemfilozófiát tartalmaz, amelyet azonban Lukács nem fejt ki. Elméleti és történeti anyaga ugyanakkor nemcsak szociológiai, hanem filozófiai jelentőségűvé teszi a könyvet, ráadásul ez a mű az, amely a szociológizálónak nevezett hagyományt megalapozza. Éppen ezért jogosnak tűnik Lukács célkitűzéseit „szociológiai jelentőségűnek, de alapvetően filozófiai tekinteni” (73). Demeter a fiatal Lukács dráma-fogalmának elemzése során kiemeli, hogy Lukács a drámai cselekményben a szociológiai történéseket hangsúlyozza, az irodalomtörténeti anyag tár-

gyalása során történeti, szociológiai, illetve tudásszociológiai következtetéseket von le.

A világnézet mint a priori című tanulmány Kantig vezet vissza a szociológizáló hagyományt, és Somos Róbertre hivatkozva azt állítja, Simmel neokantiánus felfogása rányomta a bélyegét nemcsak a fiatal Lukács, hanem Mannheim Károly tudásszociológiai és ideológiaelméleti írásaira is. A csak az érzésben adott, az ideológiával ellentétben fogalmilag nem strukturált világnézet mindkettejükénél a megismerés lehetőségfeltelegként határozódik meg. Demeter amellett érvel meggyőzően, hogy Lukácsnál és Mannheimnél, noha jobbra a művészet és a politika területére fókuszáltak, jelen van a világnézet fogalmának a természettudományokra való kiterjesztésének lehetősége. Hauser Arnold szociológiai nézőpontú művészettörténete kapcsán pedig arról ír, hogy az Lukács-csal összevetve kevésbé radikális; Hauser tisztában volt a szociológiai szempont korlátaival. A tiszta művészetszociológia semmivé tenné az élményt, hasonlóan ahhoz, amikor „egy világnézet konceptualizálódva és racionalizálódva ideológiává jegecesedik” (152). Hauser szerint a művészettörténeti értékelések már eleve ideologikusak, és „olyasmit racionalizálnak, ami természete szerint nem, vagy nem szükségképpen racionális” (152), ezért a szociológia csak a művészet történetében megfigyelhető változások magyarázatára vállalkozhat.

A szociológizáló nézőpontot a magyar tudományfilozófia területén Lakatos Imre munkáiban, illetve a Lukács-iskola tagjainál, Vajda Mihálynál, Bence Györgynél, Márkus Györgynél vagy éppen Kis Jánosnál vizsgálja. A tudományfilozófia szociológiai irányultságának előzményét (bár Lakatoshoz csak lazán köthető módon) a Lukács *Történelem és osztálytudat* című írásában kifejtett tudományfejlődés-elméletben véli felfedezni. Lakatosnál a tudomány külső és belső történetének megkülönböztetésében veszi észre a szociológiai érzékenységet. „A tudomány belső története racionális konstrukció eredménye, [...] az objektív tudás növekedésének története” (122), míg a külső történet szerint „a tudomány hús-vér emberek produktuma”, „szociológiailag hangolt” (124). A tudományfilozófia mellett az „antropológiai középpontú ideológiai-kritikai” módszert alkalmazó eszmetörténeti vállalkozásnak is önálló fejezetet szentel, s ebből Heller Ágnes *A reneszánsz ember*, illetve Nyíri Kristóf *Európa szélén* című könyvét emeli ki mint a legnagyobb ívű narratívákat.

Demeter úgy tekint Palágyi Menyhért gondolkodói teljesítményére, mint ami megelőlegezi a szociológizáló nézőpontot. Nála (is) kiténte-

tett szerepe van a nyelvnek, a megismerés interszjektív jellegének, ugyanakkor konzervatív emberképe okán is a magyar filozófiai hagyományba (nem csak a szociologizálóba) illeszkedik. Palágyi kapcsán tárgyalja a pszichologizmusvita antropológiai vonatkozásait is. A pszichologizmus álláspontja szerint a tudományokat, illetve a társadalom jelenségeit redukálni lehet a pszichológiai ismeretekre, illetve jelenségekre. Demeter szerint ez egy olyan antropológia megfogalmazásához vezet, amelynek nyomán „az emberi világ mintegy megkettőződik: szétválik a belső, privát történések és a külső események világára [...] autonómiaja belső világát illetően szent és sérthetetlen: az *én* úr saját házában, míg a külvilágban esendő és könnyen megtéved” (41). A pszichologizmus antropológiája az embert már nem társadalmi lénynek, hanem autonóm individuumnak tekinti.

A vitában antipszichologista álláspontot elfoglaló Palágyi azzal tűnik ki, hogy nemcsak a pszichologizmust, hanem az ugyancsak antipszichologista Husserlt és Bolzanót is bírálta, méghozzá platonizmusuk miatt, vagyis amiért az ítéletek tartalmát függetlenítik az elgondolás aktusától. Az elme- és kommunikációfilozófiai szempont a könyv más fejezeteinek is sajátja; Demeter Palágyi kutatásai kapcsán a betűírás jelentőségét emeli ki, amely nemcsak a gondolatok lejegyzésének, rögzítésének eszközeként jelentett újdonságot, hanem tartalmilag új gondolatok megszületését tette lehetővé, sőt az elme működése iránti érdeklődést is ez váltotta ki. Palágyi nézeteit Wittgenstein, illetve Ryle, Piaget, Carothers, Sellars és Ong több évtizeddel későbbi vizsgálódásaival veti össze, majd megállapítja, hogy szocializált ismeretelmélete, illetve az elme szocializált fogalma teszi Palágyit kortársaitól megkülönböztethetővé, aki – véli Demeter – évtizedekkel megelőzi (noha korántsem olyan kidolgozottan) Wittgenstein szimbólumhasználatával kapcsolatos gondolatait.

Hajnal Istvánt kommunikációtörténeti alapú társadalomtörténeti koncepciója miatt tekinti Demeter e hagyományhoz tartozónak. Hajnal a nyugati típusú társadalomfejlődés sajátosságait az írásbeliséggel kapcsolatos kommunikációs technológiák fejlődésével és hatásával magyarázza. Szerinte „nem annyira a racionális szellem, mint inkább az írásos érintkezés- és gondolattechnika következményeit kell vizsgálnunk” (62). Az írásbeliség széles körű elterjedése mellett a fokozatos elmélyülést is fontosnak tartja; Demeter Palágyival állítja párhuzamba, amikor a szóbeliségnek, illetve az írásbeliségnek a gondolkodást meghatározó szerepéről beszél.

Demeter nem csupán történeti szempontból tekinti érdekesnek a kommunikáció, a medialitás jelenségeinek vizsgálatát, hanem a kutatási módszerek szempontjából is: „a történeti vizsgálódások eredményeképpen a további kutatások számára módszertani következmények adódnak” (65). Éppen ezért szentel jelentős figyelmet Nyíri Kristóf korábbi és újabb munkáinak. Véleménye szerint a Nyíri Wittgenstein-értelmezéseire, valamint az internet és a mobilkommunikáció problémáiról szóló írásaira jellemző módszertan fő komponensei – a tudásszociológia, az ideológiakritika, illetve a technológiai determinizmus – egyaránt történeti-szociológiai externalista nézőpontról tanuskodnak.

Demeter Tamás könyve mindenképpen meggyőző kísérlet arra, hogy a magyar filozófiai törekvések egyik sajátos jellemzőjeként a társadalmi gyakorlatra állandóan tekintettel levő elméletalkotást jelöljük meg. A 20. századi és a kortárs magyar filozófiatörténet szociologizáló hagyományához sorolható szerzők műveinek ilyen nézőpontú elemzése sikeres vállalkozásnak bizonyul, ráadásul e gondolkodói teljesítmények egyetemes eszmetörténeti keretben való elhelyezésével, értékelésével arra is rávilágít, hogy nem csupán a magyar eszmetörténet szempontjából, de egyetemes mércével mérve is van filozófiánk. Úgy vélem azonban, és erre Demeter Tamás is utal könyvében, hogy a szociologizáló hagyomány feltárása még nem teljes, jóllehet e sajátos vonulat kiterjesztése kanonizációs problémákat vehet fel. A két világháború közötti, elsősorban konzervatív gondolkodók, Alexander Bernát, Kornis Gyula, Prohászka Lajos és mások életművének illetően olvasata (amely egyébként Percz László vagy Somos Róbert értelmezéseivel jórészt egybevágna) igazolhatná egyértelműen a magyar filozófia sajátos, szociologizáló jellegét.